

HANNAH A. LECEÑA

Si **Hannah A. Leceña** ay isang guro. Siya ay kasalukuyang nag-aaral ng PhD in Malikhaing Pagsulat sa UP-Diliman. Isang spoken word performer mula sa Kiamba Sarangani, Rehiyon 12. Nakapagperform siya sa Performatura 2020 at 2023 ng Cultural Center of the Philippines. Fellow siya sa Davao Writers Workshop 2018, Iligan National Writing Workshop, IYAS National Writing Workshop, Silliman National Writing Workshop, Gemino Abad Seminar-Workshop for Teachers in Creative Writing, 5th Amelia Lapena Bonifacio Writing Workshop for Spoken Word, 16th Palihang Rogelio Sicat at 11th Kritika La Salle. Ang kaniyang mga Sugilanon at Nobela ay nakatanggap ng Jimmy Balacuit Literary Awards for Fiction, Satur Apoyon Prize First Place taong 2019 at 2023, 2nd Place PNU sa Normal Awards Nobelang Pangkabataan at Grand Prize Winner sa Lampara Prize, Middle Grade Category. Mababasa ang kaniyang mga katha at tula sa *Diliman Review*, *Dx Machina Volume 5*, *Luntian Online Journal*, *TLDTD*, *Katitikan*, *Kawing Refeered Journal*, *atibapa*. Ang *Jonas: Nobela sa Wikang Sebwano* ng Komisyon sa Wikang Filipino o KWF Publikasyon ang kauna-unahan niyang aklat. Kasapi siya ng Sarangani Writers League at SUSI. Recipient ng Publication Grant 2022 ng National Book Development Board.

BARGIT-HUROT

“Babaye. Gamayg buhok. Payat,” segun sa manambalan nga nagkupot sa kandila atubangan sa usa ka palanggana nga adunay tubig.

Miduol si Delya sa tambalan arun susihon pag-ayo ang sulod sa palanggana. Wala makalihok si Delya sa dihang naklaro niya ang tulo sa kandila nga naglutaw ibabaw sa tubig. Nagporma kini og babaye. Mora siya og gibubuoan og bugnawng tubig.

“K-kinsa?” pangutana ni Delya sa manambalan.

“Kaila ka kon kinsa. Naa lang sa imohang palibot,” dugang sulti sa iyahang kaatubang.

Paghuman sa pipila ka segundo, nakaigo na sa paglihok si Delya. Milingkod siya og balik sa iyahang puwesto. Gitan-aw niya ang tambalan. Kon kaganiha mora siya og naglutaw, karun mora siya og naunlod. Mora siyag nadat-ugan. Mora og nahugno iyahang kalibutan.

“Isumbalik nato o dili?” pangutana sa iyaha sa tiguwang nga manambalan.

Nilingi ni Delya ang bana nga si Bruno. Wala siya kabalo kon unsa ang angay bation. Malagot ba, maguol o masakitan. Kabalo siya nga kini ang hinungdan nganong naingun ato siya. Kung nganong kinahanglan niya mobiyahe sa layo nga munisipalidad sa Lake Sebu arun magpatambal sa Tboli nga si Saigon. Tungod sa iyahang bana nga nagluib ka niya. Tungod sa tawo nga gihigugma niya sa bug-os niyang kasingkasing. Tungod sa lalaki nga iyahang katapad karung taknaa! Ang lalaki nga iyahang gipili ug gipakamatyan! Ug mao sab kini nga lalaki ang mopatay kaniya!

Nanghupaw si Delya. Gigunitan ang gadako nga tiyan.

“Unsa man? Gusto ka mobalos?” pangutana pag-usab sa albularyo.

Gilingi pag-usab ni Delya ang bana. Gigunitan niini ang iyahang kamot nga kaganiha pa daw nawad-an og kusog. Nakahukom si Delya nga mopapauli usa sa ilahang balay ug mobalik na lang sa manambalan kon nakahuna-huna na kini. Samtang nagbiyahe morag wala sa kaugalingon si Delya. Wala sab niya tagda ang bana. Sukad sa pagsakay nila sa bus hangtud sa paghunong nilas terminal arun mosakay og traysikel nga maghatod sa ilaha pauli sa ilahang gamayng baryo.

Ngitngit na ang kalibutan sa dihang naabot silang Delya sa ilahang panimalay. Igo ra gyod nakapanirado og purtahan silang Bruno, kalit nga mitiyabaw si Delya pagsulod niini sa ilahang lawak. Miyaka kini sa salog sa ilahang kuwarto. Karun lang niya gigawas ang tinuod nga gibati. Morag karun lang niya gibati ang kaulkol sa iyahang samad.

“Tama pa lagi ko Bruno! Daan pa ko! Gipabarang kos kabit nimo!” ni Delya samtang gihapak-hapak ang bana nga gigunitan ang

iyahang abaga. Nakuratan si Bruno sa nahiaguman. Gialam-alaman niya ang babaye.

“Husto na Delya! Dugay na kaayo to! Ikaw ang gipili ko!” ni Bruno nga gigakos pag-ayo ang asawa.

“Pag-ipon mong duha, mga bugkot mo!!!!!!!” ni Delya nga wala na gyod kapugong sa iyahang kaugalingon.

“Nganong motuo man god kas albolaryo? Adto tag doktor! Ubanan tikas ospital!” sulti sa bana samtang giyugyog ang abaga sa asawa.

“Kung wala pa lang unta ka nanguwag!” ni Delya nga giwakli ug gituklod ang bana. Mipapahawa sa kuwarto si Bruno.

Miutong sa paghilak si Delya. Giutong niya ang tanan. Giluom ang kasakit nga giagian niadtong taknaa. Wala makabalo iyahang bana nga gikan na siya sa ospital apan walay makita ang doktor. Kinahanglan daw niini magpa-ultrasound arun makit-an kon nganong gadako man iyahang tiyan. Apan kadtong nagpa-ultrasound siya, wala gihapon *findings* kabahin niini. Kabalo siya nga sala kadto ni Virgi. Ang kabit sa iyahang bana nga iyahang gisukmatan pito ka bulan na ang milabay. Nagsugod kini niadtong misulong siya sa babaye arun sukmatan kini. Hapit niya kini mapa-Tulfo. Gipugngan lang siya sa mga paryente tungod kay uwaw kaayo pagpistahan sa ubang tawo ang ilahang ginasagubang mag-asawa. Kon si Delya ang paestoryahon pagkalami na lang gyod iwaragwag sa pisbuk ang tanan kabuang niadtong Virgi. Apan nagmuna-muna lang gyod siyag pugong sa kaugalingon. Apan walay adlaw nga dili mahinumduman ni Delya ang iyahang nakita niadtong gabiuna. Nasakpan niya ang babaye ug ang bana nga naghimog milagro sa balay nila. Ipademanda unta niya ang duha apan miingon iyahang ugangan nga ayuhon sa ilahang

pamuyo. Maong ania pa karun si Bruno sa iyahang kiliran. Maong nag-uban gihapon sila sa usa ka balay. Bisan pag dugay na silang nawaskag.

“Dili. Mobalos ko. Sa impiyerno na lang mi magkita!” ni Delya nga gipahiran ang luha. Migawas kini sa ilahang panimalay. Gikuha niini ang panabas sa ilahang kusina og migawas sa ilahang nataran. Paingon kini sa ilahang silingan nga si Virgi. Gisundan kini sa bana.

“Huy Virgi! Gawas dirang buanga ka!” ni Delya nga nagdala og sundang sa tugkaran sa iyahang silingan nga si Virgi. Muna-muna og bira si Bruno sa asawa nga niadtong taknaa maoy pinakaisog sa ilahang purok. Nagpunay kinig singgit. Nanggawas ang mga tawo gabieng dako. Ang uban nga mga babaye nagtapok dayon ug nanghunghunganay sa daplin.

Kalit nga migawas kadtong Virgi sa dihang nadungog ang iyahang pangalan. Naka-shorts ra kini.

“Naunsa man ka. Gabie na! Maulaw pod kas mga tawo dinhi!” ni Virgi samtang misiplat kang Bruno.

“Ayaw pagkuno-kunong buanga ka! Ikaw ang kabit unya ikaw pang isog!” ni Delya nga niadtong taknaa morag dragon nga mibuga og kalayo.

“Kay si kinsa ba diay ang nanulong dinhi?” ni Virgi nga giulang pod sa iyahang amahan nga si Manong Arturo na niadtong taknaa nagtak-in sab og 45.

“Virgi, sulod!” sugo niini.

“Tama na na! Maulaw mo sa inyuhang mga silingan!” singgit sa inahan ni Virgi nga si Anastasya.

“Sensya na kaayo, Kol,” ni Bruno nga gikuha ang panabas kang Delya nga niadtong taknaa nangagot ang ngipon. Nagsige og tulo ang luha niini. Nangurog ang tibuok kalawasan.

“Imuha na nang bana mo! Wa manay lami!” ni Virgi ug unya misulod sa ilahang panimalay.

Nibagting ang dalunggan ni Delya. Dali niya nga gigukod kadtong Virgi ug gibira ang buhok niini Natuwad kini ug nalusdak. Mibalos si Virgi kang Delya gitamparos pod niya kini ug nagsumbanganay silang duha nga mora og mga boksidor! Gilarot ni Virgi si Delya ug gitamparos sabi ni Delya kadtong Virgi. Nagkaguliyang ang mga tawo sa pag-ulang sa duha ka babaye. Gialsa ni Bruno ang asawa pauli sa ilahang balay.

“Naunsa naman kang bayhana ka!” ni Bruno nga nalagot sa asawa.

“Wa pa ka kamove on?” pangutana niini kang Delya nga nagbakho. Wala kini nibuhiang pulong hangtud nagbuntag.

Pagkabuntag niana nibiyahe na dayon silang Delya uban ang banang si Bruno paingon sa Lake Sebu. Ang bus hangtud lang man sa munisipalidad sa Surallah maong kinahanglan niya mosakay og van paingon sa munisipyo, gikan didto kinahanglan na sab nila mosakay og habal-habal paingon sa baryo kon asa nagpuyo si Saigon ang manambalan. Sa ilahang biyahe paingon didto nakita ni Delya ang halapad kaayong palayan og mga gagmayng payag. Daghan tingalig mag-uuma didtong dapita. Aduna sab lawa nga adunay mga tilapia. Nakita sab niya nga daghan buwak sa kadalanan. Apan wala kini nakahatag kaniyang kalipay. Nakig-uyon sab sa iyahang gibati ang panahon tungod kay nikalit ra man sab og bundak ang uwan didtong dapita, nanilong intawon ang mga langgam, kabog ug uban

pang mananap nga kaganiha naglatagaw sa kahanginan. Mora sab og nakiglamano ang mga kahoy kang Delya kay giwagwag man niini ang mga sanga sa iyahang pag-agi.

Wala gihapon sila nag-estoryahanay sa bana nga si Bruno gikan pa kaganiha sa pagsakay sa traysikel paingon sa terminal hangtud sa pagsakay sa bus paadtog Surallah, ug bisan pa sa ilahang pagbiyahe sakay sa van paingon sa Lake Sebu. Bisan pa gani og usa lang ka-habal-habal ilang giangkasan padulong sa bukid nila Saigon, wala silay tagdanay. Albolaryo ang Lolo ni Delya. Nagpatambal siya sa iyahang Lolo niaging bulan kadtong nagsugod og dako iyahang tiyan. Apan wala kini laing mahikaplagan. Maong giingnan siya nga pangitaon si Saigon. Ang pinakagamhanang manambalan sa Lake Sebu. Tinuod nga layo ang lugar sa manambalan, apan ang tanan giagwanta ni Delya arun lang gyod matambalan iyahang balatian. Karun kabalo na siya sa angay niyang buhaton.

“Maayong buntag, Nong,” pangatahuran ni Delya kang Saigon sa ilahang pag-abot.

“Lingkod mo, lingkod,” agda niadtong Saigon nga niadtong taknaa nanabako. Niinom kini og kape. Gihagad niini og kape silang Delya apan nagdumili kini. Si Bruno lang.

“Unsa man imohang desisyon, Day?” pangutana sa tiguwang sa babaye.

“Mobalos ka?” dugang pa niini.

Sa walay pagduha-duha nitubag si Delya.

“Bargit-hurot,” tubag ni Delya sa manambalan og gidunol sa tiguwang ang sobre nga adunay kuwarta. Nidako ang mata ni Bruno sa pagkakita niini.

“Unahon una nato ang pagkontra sa barang sa imoha,” matud pa sa manambalan kang Delya.

“Unahay na lang mi kon kinsa ang una matigbak,” ni Delya dayon mipapahawa. Walay nasulti ang manambalan ug miyango na lamang kini.

Sa dalan wala na intawun makaagwanta si Bruno.

“Naunsa naman ka, Delya! Ginoo ko!” ni Bruno nga wala ganahi sa giingon ni Delya kaganiha.

“Kabalo ka nga dautan ang mangdaot Delya!” tubay pa niini.

“Nganong giubanan mo man ko diri?” pangutana ang tubag ni Delya sa pangutana sa bana nga niadtong taknaa wala sab nakatubag.

Sa biyahe, mitalikod si Delya sa bana ug misilip sa bintana sa bus. Bisan sa ilahang pagpauli wala gihapon sila nag-estoryahanay. Pagbalik sa ilaha, nagluto si Delya og panihapon, nanghugas ug plato, ug namalantsa og uniporme ni Bruno nga sul-ubon ugma sa duty niini sa usa ka Substation sa ilahang lugar. Nahinanok sab og tulog si Delya nga mora og wala ray nahitabo.

Pipila ka semana ang milabay nabaniog sa tibuok nilang lugar ang nahitabo sa ilahang silingan nga si Virgi. Ang amahan ani nga si Arturo gidagan sa ospital tungod kay kalit lamang kining nahapla sa ilahang panimalay. Ingon sa uban hayblod kuno. Apan baskog kaayo ang lawas niini. Naga-jogging pa gani kini matag buntag. Ang tsismis nga naabot kang Delya, nawad-an kini og panan-aw. Nabuta! Diabetis daw.

Nagpatay-mali si Delya sa nadungog apan miagik-ik siya sa hilom.

“Awa ra kang bayhana ka. Tan-awun nato kinsay mapildi nato!” ni Delya samtang gipang-payl ang iyahang mga baligya sa

tindahan. Wala gihapon maayo ang iyahang sakit, gadako gihapon iyahang tiyan. Apan adunay kalipay sa iyahang gibati. Ang kalipay nga makabalos kang Virgi. Apan kinahanglan gihapon niya adtuang ang manambalan nga si Saigon. Kinahanglan niya tingali maningil sa iyahang mga pautang nga 5-6 arun makakwarta na usab. Layo-layo pod ra ba ang Lake Sebu. Mahal na pod ang pamasaha sa bas. Ug dako-dako sab ang angay niya nga ihatag sa manambalan.

Gabie na kadto, maoy pag-abot sa iyahang bana nga si Bruno gikan nagwardiya.

“Una na og kaon, naa nay niluto,” ni Delya sa bana nga naglingkod sa ilahang sofa.

“Mao na to no? Neepekto nag yod. Tong kay Saigon.” ni Bruno nga nangutana sa asawa bahin sa nahitabo ilang Virgi.

“Thilom nang baba mo kon dili ka gusto maapil,” ni Delya sa bana.

“Naunsa naman ka, Delya! Wa gyod ka nakamove on? Diba giestoryahan naman nato nis barangay! Wala naming Virgi! Naghusay na ta didto!” ni Bruno sa asawa.

Nakalitan si Delya sa tinubagan sa bana. Misingka sab siya.

“Kay kinsa diay ang sala aning akong kahimtang? Ug wala man lang ka nabalakang bugkot ka!” ni Delya kang Bruno unya misulod dayon kini sa kwarto. Iyahang gipanguha ang mga sanina niini sa ilahang urukan. Gilabay niya kini kang Bruno.

“Kay ngano, kaipunon naka niadtong, Virgi? Sige pag-uban mo! Nganong wala pa man ko nimo gibayaan? Ha? Tungod kay wala kay mahimo kon wala ko!” ni Delya sa lalaki.

Wala makapugong ang lalaki, iyahang gilaparo si Delya. Sa tumang kakusog nahisukamod si Delya sa sofa.

“Iundang na ni Delya! Husto na!” ni Bruno nga namugong intawun kay basin tingali mawalop sa iyahang kinumo ang babaye.

Mitindog ug mitalikod si Delya ug gitakluban ang pagkaon sa lamesa ug nisulod sa ilahang lawak.

Pagkasunod adlaw niana wala dayon makabakod si Delya. Wala na si Bruno sa ilahang panimalay. Sa huna-huna ni Delya midiritso kinis gitrabahuan. Maayo na lang. Segun ni Delya sa kaugalingon. Dili niya gusto makita ni Bruno nga nalisdan siya. Nagtikagrabe ang iyahang balatian. Nagngutngut ang iyahang tiyan, duol sa iyahang apdo. Nagadako gihapon kini. Apan, kadtong buntaga, mibangon gihapon siya og nagdigamo. Iyaha intawung giagwanta arun lang gyod makapaningil sa mga silingan. Miadto siya sa karinderya sa silingan nga si Totsi.

“Huy Delya, musta man?” pangutana sa babaye sa iyaha,

“Aw, okay ra man Tots, ikaw? New hair lagi ta ay,” ni Delya nga nagpahiyom.

“Maaayo man, Del, dugay na ni oy. Magpagwapa gyod, kay mouliay si Mister,” ni Totsi kang Delya.

“Ana gyod,” ni Delya nga gilibot ang mga mata sa karinderya ni Totsi.

“Pero ikaw ba, morag namayat man ka. Nanglupad pod ka, wala kayay nandaot sa imoha, Del?” ni Totsi samtang giukay-ukay ang mga sud-an.

“Nagdiet ko, Totsi,” pamakak ni Delya sa silingan.

“Huy babaye, kabalo ba ka nga imohang mortal enemi sayo kaayo nanghawa kaganihang kadlawun?” pamalita sa babaye kang Delya. Nagpaduol kini kang Delya. Adunay gihunghong.

“Moadto daw og manambalan, kay morag gibarang,” tug-an niini sa iyaha.

“Mao ba? Na! Tingalig daghan kaaway nang bayhana,” ni Delya sa kaestorya.

“Dungog ko, daghan daw nalain anang bayhana kay daghan pod daw og uyab-uyab!” ni Totsi.

Kalit nga misurok ang dugo ni Delya.

“Unya Mare, musta naman mo ni Bruno basig nagapadayon lang gihapon nang duha ha,” ni Totsi.

Wala makatubag si Delya. Apan nalagot siya pag-ayo. Nahinumduman na sab niya ang panghitabo nga naaktuhan gyod niya ang duha nga nagkiyod-kiyod sa kuwarto nila ni Bruno. Ang mga animal. Mga walay batasan. Lami kaayo pamatyon. Asuy niya sa kaugalingon.

“Ay Totsi, maningil diay ko ba!” ni Delya nga bag-o ra nakahinumdom sa tuyo niya sa silingan.

“Ay diay no. Tingsingil naman diay karun,” agik-ik ni Totsi ug gidunol ang selopin sa kwarta kang Delya.

“Sa kadaghan nimog kwarta Day makapalit naman kag laki oy, nganong wala pa man nimo na gipashoot to kill imohang bana hahahhaha,” komedya pa ni Totsi.

Mipahiyom lang si Delya ug mipapauli.

“Atik-atik ra Day ha, komedya ra ning akoa, basig tinud-on nimo, hahaha!” ni Totsi na gihapak ang abaga ni Delya.

“Sige, day, dinhi sa ko,” pananghid ni Delya nga miadto sa palengke arun singlon ang ubang utangan sa iyaha.

Pag-uli ni Delya sa ilahang balay, palong gihapon ang mga suga niini. Wala mipauli si Bruno sa ilaha kay nag-duty kini. Luag

kaayong katre sa paminaw ni Delya. Apan naanad na siya. Tugnaw gihapon bisag katapad niya ang bana nga si Bruno. Gibati gihapon ni Delya ang iyahang tiyan. Matag adlaw galain iyahang pamati. Hinay-hinay siya nga ginapatay niini. Niinom siya og tambal nga herbal maoy ingon sa iyahang Lola nga inumon arun maolian siya. Apan wala gihapon kini epekto. Sunod semana moadto siya kang Saigon arun susihon kon unsa na ang dagan sa tanan. Wala pa man siya mahikatulog gibati niya ang iyahang tiyan nga mora og nag alibasol. Midigwa siya maong kalit siya nga midagan sa ilahang kasilyas arun musuka!

Dali nga gibugwak ni Delya ang tanang sulod sa iyahang tiyan. Halos milagat ang iyahang mata sa nakita. Gisuka niya ang mga ukok, ulod, apan-apan ug mananap gikan sa iyahang tiyan. Nahadlok pagayo si Delya ug nagdagandagan pasulod sa iyahang kwarto. Kabalo siya nga si Virgi kadto.

“Aha kaya nakapangita og manambalan ang igat nga Virgi!” ni Delya samtang gitrapuhan ang nawung.

Pagkabuntag wala na gihulat ni Delya si Bruno nga makauli. Paghuman niya og luto og pamahaw nanarado siyag tindahan. Nag-ilis. Lain kaayo ang paminaw ni Delya. Mora siyag naglutaw apan bug-at kaayo ang iyahang gibati. Wala siya kasabot. Nagsakit gihapon ang iyahang tiyan.

Paglabay niya sa nataran nilang Virgi wala gihapon kini tawo. Sa dungog ni Delya gipadoktor niini ang amahan nga hapit na mabuta. Kalit ra sab kini namayat. Sa huna-huna ni Delya angay lang kini kay Manong Arturo kay mora sab nig sikinsa sa ilahang lugar. Lain sab ang batasan ani kon mahubog, maghari-hari dayon sa ilahang purok unya manghulga og mga tawo.

Miagi siya sa karinderya nilang Totsi apan sarado kini. Wala panumbalinga ni Delya ang mga tawo nga nagtapok sa gawas sa ilahang panimalay. Dali siya nga mipara og traysikel arun magpahatod sa terminal sa bas paingon sa Surallah arun makaabot sa Lake Sebu, ngadto kang Saigon.

Pag-abot ni Delya sa manambalan naglingo-lingo kini.

“Day, nikusog pag-ayo ang barang, dili na nako ni makaya,” segun sa manambalan kang Delya.

“Buhata ang angayng buhaton Nong,” ni Delya samtang gitunol ang baga nga sobre nga adunay kwarta.

“Nahitabo naman ni, humanon na lang nato,” ni Delya samtang gigunitan ang tiyan.

“Kusog-kusog ni,” matud ni Saigon nga milab-ok sa iyahang usa ka tasa nga kape.

“Himua lang ang tanan, Nong.” ni Delya. Nangurog ang tingug niini. Sa huna-huna ni Delya, maayo na lang wala miuban sa iyaha ang bana.

“Kinahanglan nato ayuhon imohang balatian Day,” matod pa sa tiguwang nga nakakita sa nahiaguman sa babaye.

“Kay kon dili, tingali—”

“Himua lang imohang makaya Nong,” ni Delya nga niadtong taknaa wala na gipahuman ang gisulti sa manambalan.

“Dawat na sab nako ang tanan,” asuy ni Delya. Miduko kini. Kahilakon apan walay luha nga mitulo sa iyahang aping.

Mibiyaha si Delya pauli sa ilaha. Nakita niya ang mga kabog nga naglatagaw sa kahanginan, sa kadalanan nakita niya nga nikuyos ang mga buwak. Mao na ni iyahang kinaulahi pang pag-adto kang Saigon, maoy sulti niya sa kaugalingon.

Hapon na nakauli silang Delya sa ilaha. Nangabri na og karinderya si Totsi. Nawala na sab ang mga silingan nga nagyampungad sa dalan arun libakun siya. Dali nga misulod si Delya sa ilahang panimalay. Apan naabtan niya ang bana nga si Bruno nga nagkurog sa ilahang sofa.

Giduol ni Delya ang bana nga nagkurog-kurog. Gitapion niya ang iyahang kamot sa agtang niini.

“Ginoo ko!” ni Delya nga nakabati og kaguol. Taas kaayo ang kalintura sa bana. Hinay kaayo ang pulso niini. Nagsulirat ang mata niini morag nagsalimuang.

Dali nga gialsa ni Delya ang bana paingon sa kuwarto. Nagpakitabang kini sa mga silingan apan walay nakadungog sa iyaha.

Busa dali nga migawas si Delya ug nag-atang og traysikel paadto unta og ospital. Apan dugay kaayo siya nakasakay. Naabtan niya silang Virgi nga bag- o ra pod nakauli. Daghan og mga tawo sa ilang tugkaran. Aduna sab gitaud nga trapal. Taud-taod adunay mihunong nga sakyanan sa ilang tugkaran. Nanimbawot ang balahibo ni Delya sa pagkakita nga adunay lungon nga gida’yongan ang mga tao. Pagkakita ni Virgi sa sulod sa lungon, natiyabaw kini. Sa huna-huna ni Delya ang inahan ni Virgin nga si Anastasya ang mipanaw. Nanggawas ang mga silingan, nadunggan ni Virgi nga kalit lang daw nga giatake sa kasingkasing ang inahan ni Virgi kadtong walay tao sa ilahang panimalay kay tua sa ospital si Virgi ug iyahang amahan. Nakita ni Delya si Virgi nga nagkamatay og hilak. Mitan-aw kini sa iyaha. Mga mata nga nasakitan. Mibalik si Delya sa sulod sa ilahang balay arun tan-awun ang bana. Nitiyabaw siya susama sa usa ka mananap nga nagtinga. Ug paghuman niana migawas siya pag-usab, gidala siya sa iyahang mga tiil sa tugkaran nilang Virgi.

BARGIT-HUROT

(Salin sa Wikang Filipino)

“Babae. Maiksi ang buhok. Payat,” wika ng manambalan na may hawak na kandila sa harap ng isang palangganang may tubig.

Lumapit si Delya sa manambalan upang tingnan kung ano ang laman ng batya. Hindi siya nakagalaw nang kaniyang matiyak kung ano ang lumulutang sa ibabaw ng tubig. Kandilang hugis-babae. Para siyang binuhusan ng malamig na tubig.

“S-sino?” tanong ni Delya sa kausap.

“Kilala mo kung sino. Nasa paligid mo lang,” dagdag pa ng kaniyang kaharap.

Pagkatapos ng ilang segundo, nagawa nang igalaw ni Delya ang katawan. Umupo siya pabalik sa kaniyang puwesto. Tiningnan niya ang manambalan. Kung kanina pakiramdam niya para siyang lumulutang, ngayon naman para siyang nalulunod. Para siyang binagsakan ng mabigat na bagay. Gumuho ang mundo ni Delya.

“Gustomobanggumanti?” tanong ng matandang manambalan.

Nilingon ni Delya ang asawa na si Bruno. Hindi niya alam kung ano ang dapat maramdaman. Magagalit ba? Mangangamba? O masasaktan? Alam niyang ito ang dahilan kung bakit siya

nagkaganoon. Kung bakit kinailangan niyang bumiyaha sa malayong munisipalidad ng Lake Sebu upang magpagamot sa T'boli na si Saigon. Dahil sa banang nagtaksil sa kaniya. Dahil sa taong minahal niya nang buong puso. Dahil sa lalaking katabi niya ngayon. Ang lalaki na pinili niya hanggang kamatayan ngunit ito rin ang lalaking nanloko sa kaniya.

Isang buntonghininga ang pinakawalan ni Delya. Hinawakan niya ang lumolobong tiyan.

“Gusto mo bang maghiganti?” tanong ulit ng manambalan.

Muling nilingon ni Delya ang asawa. Hinawakan nito ang kaniyang kamay na kanina pa pinanawan ng lakas. Napagpasyahan ni Delya na umuwi sa kanilang bahay. Babalik na lang siya kapag alam niya na kung ano ang isasagot. Sa biyahe parang wala siya sa sarili. Hindi niya rin kinikibo ang bana. Mula sa pagsakay nila sa bus hanggang sa terminal, pati pagpara nila ng traysikel sa sakayan pauwi sa kanilang munting baryo. Nanatiling tahimik ang katahimikan.

Madilim na nang makarating si Delya sa kanilang bahay. Saktong isinara ng banang si Bruno ang kanilang pinto nang biglang pumalahaw si Delya sa loob ng kanilang kuwarto. Ngayon niya lang inilabas ang lahat. Ngayon niya lang ininda ang humahapdi niyang sugat.

“Tama ang hinala ko! Pina-barang ako ng kabit mo!” wika ni Delya habang hinahampas ang bana na noon ay kanlong-kanlong siya. Nagulat si Bruno sa ginawa ng asawa. Pilit niyang pinakalma ang babae.

“Tama na, Delya! Matagal na iyon! Ikaw ang pinili ko!” sagot ni Bruno habang yakap ang asawa.

“Mga walanghiya! Magsama kayong dalawa!” sigaw ni Delya na hindi na napigilan ang sarili. Sa mga pagkakataong iyon ay ibinuhos niya ang matagal nang kinikimkim.

“Bakit ka ba naniniwala sa mga manambalan? Pumunta tayo sa totoong doktor! Sasamahan kita sa ospital!” sagot ng bana habang niyuyugyog ang braso ng asawa.

“Kung hindi ka lang malandi!” wika ni Delya at itinulak ang bana. Lumabas sa kuwarto si Bruno.

Nangilid ang luha ni Delya. Humagulgol siya. Lingid sa kaalaman ng asawa, galing na siya sa ospital ngunit walang nakita ang mga manggagamot. Kailangan niya raw magpa-ultrasound para makita kung bakit lumalaki ang kaniyang tiyan. Ngunit wala pa rin itong silbi. Alam ni Delya na kagagawan ito ni Virgi. Ang kabit ng kaniyang bana na kinompronta niya pitong buwan na ang nakalilipas. Nagsimula lang ito no’ng sinumbatan niya ang babae. Muntik niya na itong mapa-Tulfo. Pinigilan lang siya ng mga kamag-anak dahil nakakahiya raw kung pagpistahan ng mga tao ang problema nilang mag-asawa. Kung si Delya ang tatanungin, kating-kati na rin siyang ibandera sa Facebook ang pinagagawa no’ng Virgi. Ngunit pinigil niya ang sarili. Pero walang araw na hindi naaalala ni Delya ang nakita niya noong gabing iyon. Noong gabing nahuli niya ang babae at ang bana na malayang nag-uulayaw sa bahay nila. Ipapademanda niya sana ang dalawa ngunit nakialam ang mga magulang ni Bruno. Ang sabi ng kaniyang biyenang ayusin na lang nila ang kanilang relasyong mag-asawa. Kaya hanggang ngayon ay katabi niya pa ito. Kaya hanggang ngayon nagsasama pa rin sila sa iisang bubong kahit matagal na rin naman silang gumuguho.

“Hindi! Gaganti ako! Sa impyerno na lang kami magkita!” bulalas ni Delya habang nagpapahid ng luha. Lumabas ito sa kanilang bahay. Dali-dali nitong kinuha ang sundang sa kusina at lumabas sa kanilang bakuran. Sinundan ito ni Bruno.

“Huy, Virgi! Lumabas ka riyani!” sigaw ni Delya habang hawak-hawak ang sundang. Iwinawasiwas nito ang sundang sa hangin. Hinila ni Bruno ang asawa na noon ay hindi nakaramdam ng takot. Nagsisisigaw ito. Nagsilabasan naman ang mga tao sa kanilang mga bahay. Ang ibang mga babae ay nagbulungan.

Biglang lumabas iyong Virgi nang marinig nito ang kaniyang pangalan. Naka-shorts lang ito.

“Ano bang nangyayari? Gabi na! Mahiya ka naman sa mga tao rito!” bulalas ni Virgi, sumulyap ito kay Bruno.

“Huwag kang magmaang-maangan! Ikaw itong kabit pero ikaw pa itong matapang!” sigaw ni Delya na noong mga sandaling iyon ay tila dragon na nagbubuga ng apoy.

“Sino ba ang sumugod dito? Ikaw!” sagot ni Virgi na inawat din ng kaniyang amang si Mang Arturo na may sukbit na 45.

“Virgi pasok!” utos nito.

“Tama na ‘yan! Mahiya naman kayo sa mga kapitbahay!” sigaw ng ina ni Virgi na si Aleng Anastasya.

“Pasensiya na po,” wika ni Bruno na kinuha ang itak na hawak ni Delya na noon ay nagtitiim ang bagang. Tumutulo ang luha nito. Nanginginig ang buong katawan.

“Sa iyo na ang asawa mo!” sagot ni Virgi saka pumasok sa kanilang bahay.

Nagpanting ang tainga ni Delya. Agad niyang hinabol si Virgi at hinila ang buhok nito. Natumba silang dalawa. Gumanti si

Virgi kay Delya, sinampal niya ito at nagsuntukan silang dalawa na parang mga boksingero. Di magkamayaw ang mga tao sa pag-awat sa dalawang babae. Agad na hinila ni Bruno ang asawa pauwi sa kabilang pamamahay.

“Ano na bang nangyayari sa iyo!” ni Bruno na halatang nainis sa asawa.

“Hindi ka pa ba nakaka-move on?” tanong ng lalaki kay Delya na noon ay humihikbi.

“Move on?! Move on mo mukha mo!” sigaw ni Delya. Pagkatapos ay wala na siyang binitiwang salita buong magdamag liban sa luha.

Kinaumagahan agad na bumiyahe si Delya kasama ang asawang si Bruno patungo sa Lake Sebu. Hanggang sa Surallah lang ang bus na kanilang sinakyan kaya kinailangan pa rin nilang sumakay ng van patungo sa munisipalidad ng Lake Sebu. Mula roon ay sasakay sila ng habal-habal papunta sa baryo kung saan nakatira ang manambalan na si Saigon. Sa kanilang biyahe, nakita ni Delya ang napakalawak na palayan at maliliit na kubo. Sa isip niya pagsasaka ang trabaho ng mga tao roon. May mga lawa rin na maraming isda, tilapia ang mga ito. Nakita niya rin ang maraming bulaklak na tumutubo sa daan. Hindi ito nakapagbigay sa kaniya ng kaligayahan. Tila umayon naman sa kaniya ang panahon dahil bigla na lamang bumuhos ang ulan, nagpasilong ang mga ibon na nag-uulayaw sa himpapawid. Kumakaway rin sa kaniya ang naglalakihang mga punong nadaraan.

Hindi pa rin sila nag-uusap ng bana mula sa pagsakay sa traysikel patungo sa terminal papunta sa Lake Sebu at kahit pa

magkaangkas nga silang dalawa sa iisang motorsiklo paakyat sa bukid kung saan naroroon si Saigon. Isa ring manambalan ang lolo ni Delya. Nagpatulong siya sa kaniyang lolo noong nakaraang buwan, noong nagsisimula pa lang na lumaki ang kaniyang tiyan. Ngunit wala rin itong nakitang solusyon. Kaya pinagsabihan siya nito na hanapin si Saigon. Ang pinakamagaling na manambalan sa kanilang lugar.

Alam ni Delya na malayo ang lugar ni Saigon ngunit tiniis ni Delya ang lahat para mapuntahan lamang ang matanda upang maipagamot lamang ang kaniyang karamdaman. Ngayon ay alam niya na ang isasagot. Alam niya na kung ano ang gamot para sa kaniyang karamdaman.

“Magandang umaga, Nong,” bati ni Delya kay Saigon.

“Maupo kayo! Upo,” alok ni Saigon habang nananabako. Humigop muna ito ng kape. Niyaya rin nitong magkape si Delya ngunit tumanggi ito. Si Bruno lamang ang nagkape.

“Anong pasya mo?” tanong ng matanda sa babae.

“Maghiganti o magpagamot?” tanong ulit nito.

Hindi nagdalawang-isip si Delya.

“Bargit-hurot,” wika ni Delya sa manambalan at inabot ang isang sobre na naglalaman ng libo-libong pera. Nanlaki ang mata ni Bruno nang makita ito.

“Ang una muna nating gawin ay kontrahin ang barang sa iyo,” wika ng manambalan kay Delya.

“Hindi. Mag-unahan na lang kami kung sino ang unang mamamatay,” matigas na sagot ni Delya at agad na umalis. Hindi na rin nagawa pang sumagot ng manambalan.

Habang nasa daan ay hindi na napigil ni Bruno ang sarili.

“Ano ba ang nangyayari sa iyo, Delya! Diyos ko!” bulalas ni Bruno na hindi nagustuhan ang sinabi ni Delya kanina.

“Alam mong masama ang mambarang Delya!” dagdag pa nito.

“Bakit ka ba sumama sa akin?” tanong ni Delya sa bana na hindi rin nakasagot.

Sa buong biyahe, tumalikod si Delya sa asawa at sumilip sa bintana ng bus. Pauwi na sila sa kanila nang hindi pa rin nag-uusap. Pagdating sa kanila, nagluto si Delya ng hapunan, nanghugas ng plato at namalantsa ng uniporme ng bana na susuotin nito sa duty kinabukasan. Natulog din ito nang mahimbing na para bang walang nangyari sa araw na iyon.

Ilang linggo ang dumaan, usap-usapan sa buong lugar ang nangyari sa kanilang kapitbahay na si Virgi. Ang Tatay nito na si Mang Arturo ay biglang isinugod sa ospital dahil bigla lamang itong nakitang wala nang malay sa kanilang tahanan. Sabi ng iba, altapresyon. Ngunit malusog ang katawan nito. Katunayan, nag-jojogging pa nga ito tuwing umaga. Ang tsismis na nasagap ni Delya, nawalan daw ito ng paningin. Nabulag! Diabetes daw.

Nagpatay-malisya si Delya sa narinig ngunit palihim siyang napangiti.

“Buti nga sa iyong babae ka! Ngayon tingnan natin kung sino ang mananalò! Matira ang matibay!” wika ni Delya habang inaayos ang kaniyang mga ibinebenta sa tindahan. Hindi pa rin maayos ang kaniyang lagay, lumalaki pa rin ang kaniyang tiyan. Kinailangan niya ring puntahan ulit si Saigon. Naalala niya, kailangan niya ring maningil sa kaniyang mga pautang na 5-6 upang magkapera ulit. Malayo ang Lake Sebu. Mahal ang pamasaha at kailangang medyo malaki-laki na ang ibibigay niya sa manambalan.

Gabi na at hinihintay niya ang banang si Bruno mula sa substation kung saan ito nagtatrabaho bilang guwardiya.

“Kumain ka na, may ulam na ryan,” ani Delya sa bana na nakaupo sa kanilang sofa.

“Yon na ba? Umepekto na. ‘Yong kay Saigon.” wika ni Bruno na ang tinutukoy ay ang nangyari sa kapitbahay nilang si Virgi.

“Itikom mo ‘yang bibig mo kung ayaw mong madamay,” wika ni Delya sa asawa.

“Ano na ba ang nangyayari sa ‘iyo Delya! Hindi ka pa rin ba talaga nakaka-move on? Di ba pinag-usapan na natin ‘to sa barangay! Wala na kami ni Virgi! Tapos na ang lahat!” sigaw ni Bruno sa asawa.

Nagulat si Delya sa naibulalas ng bana. Nagtaas din siya ng boses.

“Sa tingin mo, sino ba ang may kagagawan ng sakit kong ito? Hindi ka man lang nag-alala sa akin! Buwisit ka!” sigaw ni Delya at agad na pumasok sa kuwarto. Kinuha niya ang mga damit ng asawa sa aparador at itinapon ito.

“Bakit? Gusto mo na bang pumunta kay Virgi!?! Hala, sige! Magsama kayo! Bakit hindi mo pa ako iniiwan hanggang ngayon? Ha? Kasi wala kang magagawa kung wala ako!” mas malakas na sigaw ni Delya sa lalaki.

Hindi na nakapagpigil ang lalaki, sinampal nito si Delya. Sa sobrang lakas ng pagkakasampal, napaupo si Delya sa sofa.

“Itigil mo na ito, Delya! Tama na!” wika ni Bruno na pinipigilan pa rin ang sarili, baka masuntok niya ang babae.

Tumayo at tumalikod si Delya. Itinabi nito ang pagkain sa mesa at pumasok sa loob ng kanilang kuwarto.

Noong sumunod na araw, hindi kaagad bumangon si Delya. Wala na si Bruno sa kanilang pamamahay. Sa isip ni Delya baka dumiretso ito sa trabaho. Buti na lang. Wika ni Delya sa sarili. Ayaw niyang makita siya ni Bruno na nahihirapan. Lumalala ang kaniyang sakit. Namimilipit sa sakit ang kaniyang tiyan, malapit sa kaniyang apdo. Lumalaki ito. Ngunit bumangon pa rin siya kahapon upang maghanda ng pagkain. Ngayon ay muling bumangon si Delya. Tiniis niya ang lahat upang maningil ng utang sa mga kapitbahay. Pumunta siya sa karinderya ng kapitbahay na si Totsi.

“Huy, Delya, kumusta na?” tanong ng babae sa kaniya.

“Ayos lang naman, Tots, ikaw? New hair tayo a!” sagot ni Delya na nakangiti nang pilit.

“Ayos lang, Del, matagal na ‘to! Nagpapaganda, siyempre, kasi pauwi na si Mister,” tugon ni Totsi kay Delya.

“Dapat lang,” saad ni Delya habang inililibot ang mga mata sa karinderya ni Totsi.

“Pero ikaw, parang pumayat ka. Namumutla ka rin. Hindi ka kaya kinulam Del?” tanong ni Totsi habang hinahalo ang ulam.

“Nagda-diet ako Totsi,” pagsisinungaling ni Delya sa kapitbahay.

“Huy, babae, alam mo ba na ‘yong mortal enemy mo umalis kaninang madaling araw?” pamalita ng babae kay Delya.

Lumapit ito kay Delya. May ibinulong.

“Pupunta raw sa manambalan, kasi kinulam,” pagtatapat nito sa kaniya.

“Gano’n ba! Baka maraming kagalit ang babaeng ‘yan!” wika ni Delya.

“Ang narinig ko, marami raw naiinis sa babaeng ‘yan, dahil maraming nobyo!”

Nagpanting ang tainga ni Delya.

“O Mare, kumusta na kayo ni Bruno? Baka niloloko ka pa rin ng dalawang ‘yan ha,” tanong ni Totsi.

Hindi nakasagot si Delya. Galit ang kaniyang nararamdaman. Naaalala niya na naman ang nangyari noong naaktuhan niya ang dalawa sa kuwarto nila ni Bruno. Mga hayop. Mga walang modo. Pakiramdam niya gusto niyang pumatay!

“Siya nga pala, Totsi! Maniningil ako!” ani Delya na noon lang din naalala ang kaniyang pakay sa kapitbahay.

“Ay, oo nga pala ‘no! Bayaran na pala ngayon,” natatawang sabi ni Totsi at inaabot kay Delya ang selopin na naglalaman ng pera.

“Sa dami ng pera mo Day, makakabili ka na ng lalaki. Bakit hindi mo pa ipa-shoot to kill ‘yang asawa mo! Ha-ha-ha!” biro pa ni Totsi.

Ngumiti lamang si Delya at kinuha ang sobre.

“Biro lang, Day, ha, baka totohanin mo, ha-ha-ha!” sabi ni Totsi habang hinahampas ang balikat ni Delya.

“Sige, Day, alis na ako,” pagpapaalam ni Delya na agad pumunta sa palengke upang maningil sa iba pang may utang sa kaniya.

Pag-uwi ni Delya, wala pa ring ilaw ang kanilang bahay. Hindi pa nakakauwi ang asawang si Bruno mula sa trabaho. Maluwang ang kama para kay Delya. Ngunit nasanay na rin siya. Malamig pa rin kahit pa katabi niya ang banang si Bruno. Iniinda pa rin ni Delya ang kaniyang tiyan. Araw-araw niya itong iniinda. Dahan-dahan siyang pinapatay nito. Uminom na siya ng gamot na herbal tulad ng sabi ng

kaniyang lola upang gumaling siya. Ngunit wala pa rin itong epekto. Kahit ang mga dahon at ugat ng mga tanim at kahoy. Sa susunod na linggo ay muli siyang pupunta kay Saigon upang usisahin kung ano na ang susunod nilang hakbang. Hindi pa siya dinadalaw ng antok nang biglang sumakit ang kaniyang tiyan. Naduduwal siya kaya bigla siyang tumakbo pumunta sa CR upang sumuka.

Agad na isinuka ni Delya ang lahat ng laman ng kaniyang tiyan. Halos lumuwa ang kaniyang mata. Isinuka niya ang mga ipis, at iba pang insekto mula sa kaniyang tiyan. Natakot si Delya. Pumasok siya muli sa kanilang kuwarto. Alam niyang si Virgi ang may pakana ng lahat. May bahagi sa puso ni Delya na gusto niya ring makitang nahihirapan o nasasaktan ang babaeng iyon.

“Saan kaya nakahanap ng mambabarang ang malanding babaeng iyon!” bulalas ni Delya habang pinupunasan ang mukha.

Kinaumagahan, hindi na hinintay ni Delya si Bruno na makauwi. Pagkatapos niyang magluto ng agahan nagsarado siya ng tindahan. Nagbihis. Hindi maganda ang kaniyang pakiramdam. Para siyang nakalutang ngunit mabigat ang kaniyang pakiramdam. Hindi niya naiintindihan ang nangyayari sa kaniya. Namimilipit sa sakit ang kaniyang tiyan.

Pagdaan niya sa bakuran nina Virgi wala pa ring tao roon. Ang dinig ni Delya sinamahan nito sa doktor ang Tatay na malapit nang mabulag. Biglaan din itong nangayayat at sa isip ni Delya, dapat lang ‘yon kay Mang Arturo. Ngunit wala siyang masasabi sa Nanay ni Virgi. Napakabuting babae ni Aleng Anastasya, aniya sa sarili. Pero iba ang bana nitong si Mang Arturo. Parang isang kung sino ito sa kanilang lugar kung umasta. Lagi pang nagdadala ng baril sa likod at nananakot ng mga tao kapag nakainom.

Dumaan din si Delya sa karinderya nina Totsi ngunit sarado rin ito. Hindi na pinansin ni Delya ang mga taong nagkukumpulan sa labas ng kanilang mga bahay. Agad siyang pumara ng traysikel upang magpahatid sa terminal sa bus papunta sa Lake Sebu, papunta kay Saigon.

Pagdating ni Delya sa manggagamot, napailing ito.

“Day, masyadong malakas ang barang, hindi ko kayang kontrahin” ang wika ng manambalan kay Delya.

“Gawin ninyo ang kailangang gawin, Nong,” tugon ni Delya habang iniaabot ang mas makapal na sobre na naglalaman ng pera.

“Nangyari na ang nangyari, tapusin na natin,” dagdag pa ni Delya habang hinahawakan ang tiyan.

“Malakas ito,” ani Saigon habang humihigop ng isang tasang kape.

“Gawin mo ang lahat, Nong,” sagot ni Delya. Nanginginig ang boses nito. Buti na lang hindi niya kasama ang bana.

“Kailangan nating pagalingin ang karamdaman mo Day,” babala ng matandang lalaki na nakakita sa kalagayan ng babae.

“Dahil kung hindi—”

“Gawin mo na lang ang sinabi ko, Nong. Bargit-Hurot,” panggigiit muli ni Delya na noon ay nakabusangot na ang mukha. Ang sama na ng kaniyang lagay.

“Tanggap ko na rin ang lahat,” wika ni Delya. Nakayuko siya. Gusto niyang umiyak ngunit walang luhang tumutulo sa kaniyang pisngi.

Bumiyahe si Delya pauwi sa kanila. Nakita niya ang mga uwak at ibong nag-uulayaw sa himpapawid. Sa gilid ng kalsada, nakita niya

ang natutuyot na mga halamang kulay dilaw. Ito na ang huli niyang pagpunta kay Saigon, bulong niya sa sarili. Ngumiti siya nang pilit.

Hapon na nang nakauwi si Delya sa kanila. Nagbukas na ng karinderya si Totsi. Wala na rin ang mga kapitbahay niya na nagkumpulan sa daan para libakin siya. Papasok na sana si Delya sa loob ng kaniyang bahay nang makita niya ang bagong dating din na si Virgi sakay sa traysikel. Maraming tao sa kabilang bahay. Nagtayo rin ng trapal. Maya-maya ay tumigil ang isang sasakyan sa daan. Tumindig ang balahibo ni Delya nang makita ang kabaong na pinagtulungang kargahin ng mga tao. Noong makita ni Virgi ang kabaong, humagulgol ito. Sa isip ni Delya, may namatay! Lumabas ang mga kapitbahay. Lumapit din si Totsi.

“Anong nangayari?” tanong ni Delya kay Totsi. Nanginginig ang kaniyang boses.

“Inatake raw sa puso si Aleng Anastasyo,” sagot nito kay Delya.

“Wala raw tao sa bahay nina Virgi dahil nasa ospital ito, nagpaggamot sa Tatay,” dagdag pa ni Totsi.

Napipi si Delya sa narinig. Natigalgal siya. agad siyang tumakbo papasok sa kanilang bahay. Natagpuan niya ang bana si Bruno na nakahiga sa kanilang sofa. Nilapitan niya ito.

“Bruno!” wika niya ngunit hindi ito sumagot. Idinantay ni Delya ang kamay sa noo ng lalaki.

“Diyos ko!” wika ni Delya nang makitang inaapoy ng lagnat ang bana! Parang nagdedelahiryo!

Agad na binuhat ni Delya ang asawa papasok sa kanilang kuwarto. Agad niya itong pinainom ng gamot. Dali-dali siyang lumabas upang pumara ng traysikel at isugod sa ospital ang bana ngunit walang sasakyang nagdaraan. Napakamot ng ulo si Delya.

Napansin niya ang mga tao sa kabilang bahay nina Virgi. Maraming tao. mula sa kinatatayuan niya naririnig niya ang palahaw ni Virgi. Parang atungal. Umiyak din ang mga kamag-anak nito. dahan-dahang inihakbang ni Delya ang paa patungo sa bakuran nina Virgi. Hindi niya ininda ang hapdi ng kaniyang sugat. Hindi niya pinansin ang nakakapasong tingin ng mga kamag-anak ni Virgi. Dahan-dahan siyang pumasok. Tiningnan siya ng mga tao na naroroon mula ulo hanggang paa.

Kanina pa siya tinatawag ni Totsi ngunit umasta siyang hindi niya ito naririnig. Lumapit siya hanggang sa isang dipa na lamang ang layo niya sa babaeng payat, maiksi ang buhok, ang babaeng sinasabi ng manggagamot na nagpakulam sa kaniya.

Lumingon si Virgi kay Delya. Lumingon din si Delya sa kaniya. Ngayon niya lang ito nakita nang malapitan. Nakita niya ang namamaga nitong paa at panglalalim ng mga mata. May tumubong rin sa balat nito na mga galis at may nana. Napayuko si Delya at nilingon ang kabaong. Hindi siya lumapit. Nanginginig ang kaniyang katawan. Wala siyang binigkas na salita. Dapat maging masaya siya dahil nangyari na ang nangyari. Panalo siya!

Ngunit nagmadali siyang umalis doon. Nanginginig ang kaniyang katawan habang iwinawasiwas ang kamay sa mga traysikel na madadaan. Nalito siya kung ano ang gagawin. May traysikel na huminto sa kaniyang harapan. Sumakay agad si Delya sa traysikel. Kailangan niyang magmadali. Kailangan niyang sumakay ng bus papuntang Surrelah, kailangan niyang umarkela ng single na motor para umakyat sa banwa ni Saigon. Kailangan niyang puntahan si

Saigon bago sumikat ang araw bukas. Sa kaniyang pagsakay, hindi napigil ni Delya ang pagpatak ng mga luha sa kaniyang mata.